

INSON KAPITALI TUSHUNCHASI VA UNING FALSAFIY TAHLILI.

Muxammedov Maxsud Murodovich

O'zbekiston "Milliy tiklanish" demokratik partiyasi

Buxoro viloyat kengashi raisi,

Buxoro davlat universiteti mustaqil izlanuvchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7801554>

Annotatsiya: Ushbu maqolada inson, uning ijodiy fazilatlari, qobiliyatlari ongli, maqsadli va samarali faoliyati shuningdek, inson hayotining eng muhim qismi bo'lgan mehnat vositasi, ishlab chiqaruvchi kuch sifatida qaralib, uning qobiliyatlari ishlab chiqarish jarayonidagi faoliyati falsafiy tahlil qilingan.

Kalit so'z va iboralar: inson, qobiliyat, mexanizm, faoliyat, qadr, jamiyat, rivojlanish, ijtimoiy, kapital, ong, ishchi kuchi, mehnat qobiliyati.

Inson, uning ijodiy fazilatlari, kuchlari va qobiliyatlari, ular yordamida u o'zini o'zgartiradi, birgina an'anaviy ravishda iqtisodiy va ijtimoiy fanlar uchun markaziy o'rinni egallagan, ishlab chiqarishning moddiy-texnik bazasini jadal rivojlantirish bilan bog'liq, inson taraqqiyoti va uning ishlab chiqarish qobiliyatlari muammolarini yashirib, iqtisodiy o'sishni ta'minlashda jismoniy kapitalning ustunligi haqidagi illyuziyani mavjudligi ko'p yillar davomida insonning ishlab chiqarish qobiliyatlari ishlab chiqarishning miqdoriy omillaridan biri sifatida ko'rib chiqilishini baholaydi. Vazifa faqat mehnat, asosiy va aylanma kapitalni muvaffaqiyatli birlashtirish edi.

Jamiyatning evolyutsion rivojlanishi shaxsning mavqei evolyutsiyasi bilan birga keladi. Ongli, maqsadli va samarali faoliyat bo'lgan mehnat inson hayotining eng muhim qismidir va bu sohadagi tushunchalar eng dinamik tarzda o'zgaradi.

Kapitalizmning tug'ilishi bosqichida ishlab chiqarishni rivojlantirishning asosiy tushunchasi "mehnat kuchi" yoki "mehnat qobiliyati" tushunchasi, "tanaga ega bo'lgan jismoniy va ma'naviy qobiliyatlar yig'indisidir[1.109]. Bu yerda inson mehnat vositasi, ishlab chiqaruvchi kuch sifatida qaralib, uning qobiliyatlari faqat ishlab chiqarish jarayonidagina baholangan. Jismoniy va ma'naviy qobiliyatlar sifat o'lchoviga ega edi, lekin tizimli ravishda ifodalanmagan va soddalashtirilgan miqdoriy jihatdan baholangan.

Iqtisodiy o'sishda ilmiy-texnikaviy taraqqiyotning roli oshishi bilan G'arb iqtisodchilarining ishchi kuchini takror ishlab chiqarish muammolariga munosabati o'zgardi. Olimlarning e'tibori sifat jihatidan yangi ishchi kuchini yaratish muammolariga qaratilgan bo'lsa, ilgari asosiy muammolar ushbu ishchi kuchidan foydalanish bo'lgan. Ishlab chiqarish jarayonlarini har tomonlama avtomatlashtirish va boshqarish qiyin bo'lgan mexanizmlarni ishga tushirish "asosiy material"ga munosabatni qayta ko'rib chiqishni taqozo etdi, bu esa boshqa mohiyat va sifatni ifodalovchi "kadrlar" tushunchasini yuzaga keltirdi[1.317]. Xodimlarning bilim darajasi, ijodkorligi va har tomonlama rivojlanishi uchun potentsial imkoniyatlar, ularning sog'lig'i, umumiy madaniyati va axloqi, mehnat munosabatlarini yaxshilash, motivatsiya, tadbirkorlik ruhi va boshqalarni o'z ichiga oladi.

Umumiy ishchi kuchi tarkibidagi tarkibiy o'zgarishlar, iqtisodiy o'sish omillariga qiziqish inson kapitali nazariyasining paydo bo'lishi va rivojlanishiga sababchi bo'lgan. Ilmiy-texnik inqilob, mehnatni avtomatlashtirish va mexanizatsiyalash, transformatsiya ta'siri ostida jamiyat, ushbu shartlarning malakasi, har bir shaxsning va umuman aholi ta'lim darajasining ahamiyati

oshishi, ishlab chiqarishning asosiy omili sifatida mehnat va hosila sifatida kapital o'rtasidagi qat'iy farq haqidagi sanoat inqilobidan meros bo'lib qolgan omil o'zining dastlabki ma'nosini yo'qotdi[2.34].

Shu munosabat bilan ishlash qobiliyatining o'zi haqidagi g'oyalar o'zgartirildi. "Ishchi kuchi" tushunchasi endi nafaqat moddiy kapitalga ta'sir qiladigan, balki uni boshqaradigan shaxsning iqtisodiyotdagi ortib borayotgan rolini to'liq ifoda etmaydi, undan nafaqat professional bilim, balki oqilona qarorlar qabul qilish qobiliyati talab qilinadi. Shaxsning qobiliyatlari egasining o'zi ham, uning atrofidagi odamlar tomonidan ham maqsadli harakatlar natijasidir. Demak, har qanday shaxsda ma'lum miqdordagi o'tmish mehnati mavjud bo'lib, u o'zi foydalanadi va kapitalning bir turi bo'lib xizmat qiladi, ya'ni ishchi kuchidan farqli o'laroq, mehnat tizimida sotiladi yoki sotib olinadi. ish haqi, asosiy kapital sifatida avanslanadi va qoplanadi, bu uning shakllanishi va rivojlanishi jarayonida katta mablag'larni talab qiladi.

Inson kapitalini eng to'liq tavsiflash mumkin, u tug'ma bo'lib, investitsiyalar natijasida shakllanadi va ma'lum darajadagi salomatlik, ta'lim, ko'nikma, qobiliyat, motivatsiya, energiya, madaniy rivojlanish, har ikkala shaxsning, bir guruhning ma'lum bir guruhida to'plangan odamlar va umuman jamiyat ijtimoiy takror ishlab chiqarishning muayyan sohasida qo'llanilishi maqsadga muvofiq bo'lib, iqtisodiy o'sishga hissa qo'shadi va ular egasining daromadlari miqdoriga ta'sir qiladi[3.11].

Inson kapitali umumiy kapitalning bir qismi bo'lib, uni tashkil etuvchi elementlarning yig'indisidir, ya'ni o'zining ichki tuzilishiga ega.

Aksariyat iqtisodchilar inson kapitali strukturasi inson kapitaliga har xil turdagi investitsiyalar asosida xarajat tamoyiliga muvofiq shakllantiradilar.

Masalan: I. V. Ilyinskiy quyidagi tarkibiy qismlarni ajratib ko'rsatadi ta'lim poytaxti, sog'liqni saqlash va madaniyat poytaxti.

F.Neumann inson kapitalining asosiy tarkibiy qismlarini quyidagi to'rt komponentning kombinatsiyasini nazarda tutadi:

madaniy va etnik xususiyatlar; umumiy ta'lim;

kasbiy ta'lim;

asosiy malakalar.

E.V. Vankevich quyidagilarni ajratib ko'rsatadi: ta'lim va kasbiy tayyorgarlik, xabardorlik;

shaxsning fiziologik xususiyatlari va salomatlik holati;

professional va geografik harakatchanlik;

shaxsning psixologik xususiyatlari, haydash ehtiyojlari, motivatsiya, qadriyatlar.

Inson kapitalini uning tarkibida umumlashtirish darajasiga qarab quyidagi tarkibiy qismlarni ajratish mumkin: individual, jamoaviy va jamoat. Birinchi ikkitasi mikro darajada ko'rib chiqiladi, ya'ni alohida shaxs va ma'lum bir xususiyatga ko'ra birlashgan odamlar guruhining inson kapitali: kompaniya jamoasi, ijtimoiy-madaniy guruh a'zolari va boshqalar. Ijtimoiy komponent makro darajada inson kapitali bo'lib, u jamiyat tomonidan to'plangan butun inson kapitalini ifodalaydi, u o'z navbatida milliy boylikning bir qismi, strategik resurs va iqtisodiy o'sish omilidir[4.11].

Inson kapitalining tarkibiy qismlarini aniqlashning eng umumlashtirilgan yondashuvi Yu.G. Bychenko, unga ko'ra inson kapitali tarkibiy jihatdan quyidagicha:

- biologik inson kapitali - mehnat operatsiyalarini bajarish uchun jismoniy qobiliyatlarning qiymat darajasi, aholi salomatligi darajasi;

- madaniy inson kapitali - mehnatda foydalaniladigan yoki ishlatilishi mumkin bo'lgan va maqom va hokimiyatga ega bo'lishni qonuniylashtiradigan shaxslarning intellektual qobiliyatlari, ta'lim, malakalari, axloqiy fazilatlarini, malaka tayyorgarligi majmuidir.

Biologik inson kapitali ikki qismdan iborat: bir qismi irsiy, ikkinchisi orttirilgan. Insonning butun hayoti davomida bu kapitalning qadrsizlanishi, yoshga qarab tezlashib boradi (o'lim sog'liqni saqlash fondining to'liq qadrsizlanishi deb tushunilishi kerak). Sog'liqni saqlash bilan bog'liq investitsiyalarni amalga oshirish faqat ishchining biologik kapitalini qat'iy cheklangan rivojlantirishga qodir. Uning asosiy maqsadi - shaxsning faol hayot davrini oshirish.

Madaniy kapital - bu shaxsning lingvistik va madaniy kompetensiyasi, maqom va hokimiyatni qonuniylashtiradigan, o'rnatilgan ijtimoiy tuzumni, jamiyatdagi mavjud ierarxiyani qo'llab-quvvatlaydigan bilim yoki g'oyalar ko'rinishidagi moddiylikdir. Shaxsning madaniy kapitali quyidagi ko'rsatkichlar bilan tavsiflanadi: intellektual madaniyat (intellektual kapital), ta'lim madaniyati (ma'rifiy kapital), axloqiy madaniyat (ma'naviy kapital), ramziy madaniyat (ramziy kapital), ijtimoiy madaniyat (ijtimoiy kapital).

Inson kapitalini takror ishlab chiqarish katta xarajatlarni talab qiladi va ham shaxs, ham jamiyat resurslari, xususiylar, oilalar va boshqalar). Bunday xarajatlarning boshqa turdagi kapital qo'yimlari bilan o'xshashligini ta'kidlab, iqtisodchilar ularni inson kapitaliga investitsiyalar deb atashadi[4.36]. Bunday investitsiyalarning manbalari ish beruvchilarning xarajatlari, davlat, fuqarolarning shaxsiy xarajatlari bilan belgilanadi.

Shunday qilib, inson kapitali zamonaviy iqtisodiyotda investitsiyalarning juda muhim turi hisoblanadi. Inson kapitali jismoniy kapitaldan keskin farq qiladi, birinchidan, u insondan ajralmas, uni sotib olish mumkin emas, uni faqat ma'lum sharoitlarda olish yoki foydalanish uchun taqdim etish mumkin. Ikkinchidan, bilim va ko'nikmalarni egallash mumkinligi va qo'shimcha sarmoyasiz, lekin amalda, ish joyida o'qitish orqali amalga oshadi. Shu bilan birga, inson kapitali ham jismoniy kapital kabi jismoniy va ma'naviy tanazzulga yuz tutadi. Vaqt o'tishi bilan insonning imkoniyatlari (jismoniy, aqliy, psixologik va h.k.) kamayib ketishi, bilimi kamayib ketishi, ularning tashuvchisi degradatsiyaga uchrashi, bilimning o'zi shunchaki eskirib qoladi[3.47].

Jami inson kapitali- bu bilim va ko'nikmalar, ular qayerda olinganligidan qat'i nazar, ular boshqa ishlarda qo'llanilishi mumkin.

Maxsus inson kapitali bilim va ko'nikmalar egallangan joyda qimmatli bo'ladi.

Jami inson kapitalini ishlab chiqarishni rasmiy ta'lim tizimi, shu jumladan umumiy va maxsus ta'lim ta'minlaydi, bu esa inson bilimlarining sifatini, darajasi va zahirasini oshiradi[4.81]. O'ziga xos inson kapitali ishchilarni bevosita ish joyida tayyorlash uchun o'qitishga sarflash orqali shakllanadi.

References:

1. Adamchuk V.V., Romashov O.V., Sorokina M.E. Iqtisodiyot va mehnat sotsiologiyasi: Universitetlar uchun darslik. - M.: UNITI, 2008. - 407 b.
2. Golovanov Yu.K. Boshqaruv qarorlarining samaradorligi. - M., 2007 yil
- Gromova O.N Konfliktologiya. Ma'ruza kursi. M.: Delo, 2009 yil.

3. Klochkov V.V. Inson kapitali va uning rivojlanishi. Kitobda: Iqtisodiyot nazariyasi. Iqtisodiyotni o'zgartirish. // Ed. Nikolaeva I.P. - M.: Birlik, 2008. - S.: 417.
4. Korchagin Yu.A. Inson kapitali va rivojlanish jarayonlari makro va mikro darajada. - Voronej: TSIRE, 2010. - S.: 106.

